

บทที่ 1

บทนำ

การศึกษากับการกล่อมเกลาทางการเมือง

นักการศึกษาทั่วไปจะพิจารณาว่า การศึกษา คือกระบวนการพัฒนามนุษย์ให้มีความเจริญงอกงามในค่านต่าง ๆ ดังที่ จอห์น ดีวอี้ (John Dewey) ได้อธิบายไว้ว่า

การศึกษา หมายถึงกระบวนการทุกชนิดที่ช่วยพัฒนาหรือปรับปรุงจิตใจ อปนิสัย และคุณสมบัติทางกายภาพต่าง ๆ ของมนุษย์ให้ดีขึ้น คุณค่าของการศึกษาจึงอยู่ที่ความสามารถที่จะสร้างความเจริญงอกงามต่อเนื่องกันตลอดไปในตัวบุคคลให้เป็นจริงขึ้นมาได้ควย¹

แต่เนื่องจากการศึกษาเป็นระบบย่อยในสังคมร่วมกับระบบย่อยอื่น ๆ เช่น ระบบการเมือง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม ระบบการศึกษาจึงดำเนินไปตามกลางสิ่งแวดล้อมเหล่านั้น โดยมีกระแสอิทธิพลซึ่งกันและกัน กล่าวคือ ระบบการศึกษาเป็นวัฒนธรรมอย่างหนึ่งที่มนุษย์คิดค้นขึ้นมาโดยมีระบบอื่น ๆ สนับสนุนให้คงอยู่ได้ เช่น การที่ระบบเศรษฐกิจและการเมืองอำนวยให้มีการเก็บภาษีจากประชาชน เพื่อมาจัดสรรงบประมาณให้แก่ระบบการศึกษา หรือการที่กฎหมายรัฐธรรมนูญกำหนดให้ประชาชนในสังคมมีหน้าที่รับการศึกษาภาคบังคับ เป็นต้น² การศึกษาจึงมิได้มีหน้าที่เฉพาะในการสร้างความเจริญงอกงามให้แก่มนุษย์แต่เพียงอย่างเดียว แต่ยังมีหน้าที่ที่จะต้องตอบสนองของระบบอื่น ๆ ของสังคมอีกด้วย ดังที่ วิกตอเรีย สาธร ได้กล่าวว่า

¹ John Dewey, Democracy and Education (New York : The Macmillan Company, 1965), p. 53.

² พงศพิศาน ชุมพล, "ความล้มเหลวของระบบการศึกษาไทยในการจรรโลงระบอบประชาธิปไตย" ใน อักษรศาสตร์วิจารณ์ 12 (กุมภาพันธ์-มีนาคม, 2518), หน้า 41-43.

การศึกษาเป็นกระบวนการพัฒนาบุคคลในด้านจิตใจ นิสัยและคุณสมบัติอย่างอื่น กระบวนการศึกษาเป็นเครื่องมือที่คนรุ่นหนึ่งให้แก่อีกคนรุ่นหนึ่ง . . . นอกจากนี้ การศึกษายังเป็นเครื่องมืออันสำคัญของรัฐในการสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของพลเมืองเพื่อก่อให้เกิดความมั่นคงของรัฐ ตามที่รัฐต้องการ ทั้งใน ด้านสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ และการเมือง³

เมื่อพิจารณาการศึกษาตามรูปแบบนี้ จะเห็นได้ว่า หน้าที่อย่างหนึ่งของ การศึกษาก็คือ การศึกษาเป็นเครื่องมือสำคัญที่รัฐบาลใช้กล่อมเกลากล่อมเกลาทาง การเมือง ระบบการเมืองนั้นย่อมมีความต้องการให้ระบบการศึกษากล่อมเกลามาให้บุคคลมีความ เชื่อถือ ยึดมั่นในค่านิยม ทศนคติ และแบบแผนของระบอบการปกครองที่เป็นอยู่ หรือ ที่กำลังจะเปลี่ยนแปลงไป ให้บุคคลสำนึกในบทบาทที่ "ถูกต้อง" ของตน ในฐานะ ผู้แสดงบทบาทไม่ว่าจะอยู่ในฐานะผู้นำหรือผู้ตาม กล่าวอีกนัยหนึ่ง ระบบการศึกษา มีหน้าที่แปรสภาพสมาชิกของสังคมที่ยังมิได้ถูกหล่อหลอมแต่อย่างใดหรือถูกหล่อนลอม มาในทางอื่นให้เป็นสมาชิกที่มีความสำนึกในบทบาทของตนในสังคมและระบบการเมือง ตามจุดประสงค์ที่ระบบการเมืองวางไว้⁴

อย่างไรก็ตาม การใช้ระบบการศึกษาเป็นเครื่องมือกล่อมเกลากล่อมเกลาทาง การเมือง นั้น ใช่ว่าจะประสบผลสำเร็จเสมอไป ทั้งนี้เนื่องจากระบบการศึกษาแม้จะถูกควบคุม โดยกลไกของรัฐก็ตาม แต่การศึกษาก็มีอิสระในตัวของมันเอง ผลผลิตของระบบ การศึกษาอาจจะเปลี่ยนแปลงระบบการเมืองเดิมก็ได้ ดังจะเห็นได้จาก การ เปลี่ยนแปลงการปกครองของไทย เมื่อพุทธศักราช 2475 เป็นต้น⁵

³ วิทยุ สาทร, การศึกษา : ปัญหาที่รอคนแก้ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ วัฒนาพานิช, 2530), หน้า 16.

⁴ พุทธิสาน ชุมพล, "ความล้มเหลวของระบบการศึกษาไทยในการจรโลง ระบอบประชาธิปไตย", หน้า 41-43.

⁵ วิทยุ วิศทเวทย์, ปรัชญาการศึกษาไทย พ.ศ. 2411-2475 (พระนคร : โรงพิมพ์สำนักนายกรัฐมนตรื, 2526), หน้า 2.

แบบเรียนสังคมศึกษา กับ การกล่อมเกลាทางการเมืองของสังคมไทยในอดีต

เมื่อพิจารณากระบวนการศึกษาในสังคมไทย รัฐบาลเป็นผู้จัดการและควบคุมการศึกษา ดังนั้น การศึกษาจึงถือเป็นกิจกรรมหนึ่งในบรรดากิจกรรมทั้งหลายของรัฐ อันมีกิจกรรมทางการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม โดยที่กิจกรรมเหล่านี้จะต้องมีความสัมพันธ์กัน ดังที่ วิทย์ วิศทเวทย์ ได้กล่าวไว้ว่า

นับว่าเป็นภาวะปกติและเป็นธรรมชาติของสังคมที่รัฐมีอำนาจในการควบคุมการศึกษาที่จะจัดให้การศึกษาซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของบรรดากิจกรรมทั้งหลายอันได้แก่ กิจกรรมทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม ให้มีความสัมพันธ์กัน แต่กระนั้นก็ตามตำแหน่งของการศึกษาก็มีความสัมพันธ์แนบการตอบสนองต่อกิจกรรมส่วนใดของสังคมไทยขึ้นอยู่กับนโยบายหลักของแต่ละรัฐบาล วามีนโยบายหลักที่จะเน้นให้เห็นเด่นชัดในเรื่องใด การเมือง เศรษฐกิจ สังคมหรือวัฒนธรรม⁶

เมื่อพิจารณาตำแหน่งของการศึกษาในสังคมไทยแล้ว เราจะพบว่ารัฐบาลมีนโยบายหลักที่จะใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือในการกล่อมเกลาทางการเมืองตลอดมา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองการปกครองครั้งสำคัญ ๆ เช่น การปฏิรูปการเมืองการปกครองในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การเปลี่ยนแปลงการปกครองในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นต้น

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงขึ้นครองราชย์โดยปราศจากฐานอำนาจรองรับ สถานภาพของสถาบันกษัตริย์ซึ่งเป็นเจ้าของและผู้ใช้อำนาจรัฐนั้น โดยหลักการและในทางปฏิบัติจึงมิได้สอดคล้องต่อกันแต่อย่างใด พระราชอำนาจอันสูงส่งของพระมหากษัตริย์ได้ถูกทำลายและทำให้เจือจางลงไปโดยกลุ่มขุนนางตระกูลมุนนาค ที่สืบเนื่องความยิ่งใหญ่มาตั้งแต่รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

คำว่า สังคมศึกษา เดิมจะหมายถึงวิชาจรรยา พงศาวดาร ภูมิศาสตร์ หน้าที่พลเมือง ต่อมาในหลักสูตรพุทธศักราช 2498 ได้รวมเป็นหมวดวิชา จึงมีคำว่า สังคมศึกษา ซึ่งประกอบด้วยวิชา ภูมิศาสตร์-ประวัติศาสตร์ หน้าที่พลเมือง ศิลปกรรม หลักสูตรพุทธศักราช 2503 ก็เช่นเดียวกัน.

⁶วิทย์ วิศทเวทย์, ปรัชญาการศึกษาไทย พ.ศ. 2411-2475, หน้า 2.

ในขณะที่เกี่ยวกับอันตรายจากการล่าอาณานิคมของอังกฤษและฝรั่งเศสก็ปรากฏชัดเจขึ้น และใกล้เข้ามาทุกทีทั้งในประเทศพม่า มลายู เขมร และญวน ด้วยเหตุนี้เอง พระองค์ จึงทรงดำเนินวิเทโศบายทางการเมืองที่จะทำให้สถาบันกษัตริย์เป็นศูนย์กลางอำนาจ อย่างแท้จริง เช่น การยกเลิกระบบไพร่ การตั้งหอรัษฎากรพิพัฒน์ เพื่อลดอำนาจทาง กำนัลคนและเศรษฐกิจของขุนนาง กลับทั้งยังเป็น การเปลี่ยนความจงรักภักดีของพลเมือง ต่อเจ้าขุนมูลนาย กลายเป็นความจงรักภักดีต่อองค์พระมหากษัตริย์โดยตรง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การปฏิรูปการปกครองส่วนกลางและส่วนภูมิภาค ทำให้พระราชอำนาจของ พระองค์มั่นคงและมีศักยภาพสูง ในการที่จะสร้างสรรค์ความเป็นเอกภาพมั่นคงตลอดจน ความเจริญก้าวหน้าให้แก่ชาติบ้านเมือง⁷

เมื่อโครงสร้างทางการเมืองการปกครองได้เปลี่ยนแปลงไป สาระสำคัญของหรือ แบบแผนระบอบการเมืองการปกครองจึงกล่าว นับว่าเป็นสิ่งจำเป็นที่รัฐจะต้อง กล่อมเกลากล่อมปลุกฝังให้พลเมืองได้รับรู้ถึงขอบเขต อำนาจ หน้าที่ และกลไกของผู้ปกครอง ตลอดจนฐานะของพลเมืองที่ ทั้งนี้ก็เพราะว่า สาระและปรัชญาของระบอบการปกครอง จะไม่ยั่งยืนมั่นคงหากมิได้รับการยอมรับและสนองตอบจากผู้ปฏิบัติปกครอง ดังนั้น เจตนารมณ์ทางการเมืองการปกครองของสังคมจึงต้องส่งผ่านออกไปเพื่อให้เกิดการ ยอมรับ การกระทำดังกล่าวนี้ รัฐอาจจะกระทำในหลายวิธี รวมทั้งทางด้านการศึกษา ที่จัดอบรมกล่อมเกลากล่อม⁸ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเกล้าอยู่หัว ก็เช่นกัน พระองค์ได้ทรงจัดการศึกษาให้กับราษฎรไปพร้อมกับการพัฒนาบ้านเมืองใน บ้านอื่น ๆ รัฐได้แสดงเจตนารมณ์อย่างเด่นชัดที่จะใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือสำคัญ ในการเตรียมคนรุ่นใหม่ ให้เหมาะสมและสอดคล้องกับนโยบายทาง -

⁷ศึกษารายละเอียดได้จาก คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย, ประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์ รัชการที่ 4-พ.ศ.2475 (กรุงเทพฯ : กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2525).

⁸ลิขิต จีรเวคิน, วัฒนธรรมทางการเมืองและการกล่อมเกล่าเรียนรู้ทางการเมือง (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2529), หน้า 19-35.

การเมือง โดยเฉพาะแบบเรียนที่รัฐจะใช้เป็น "สื่อ" ที่สำคัญในการกล่อมเกลாதองการเมือง ดังรายงานการประชุมข้าหลวงเทศาภิบาล ร.ศ. 129 ดังนี้

หนังสือเรียนเป็นหลักฐานสำคัญของการศึกษาโดยเหตุว่า ถ้ารัฐบาลมีความต้องการจะให้ราษฎรมีความรู้รู้อย่างไร หรือแม่ที่สุจริตจะหาวิธีใฝ่ใจคอบอกอย่างไร อำนาจของรัฐบาลอยู่ในการแต่งหนังสือเรียนสอนเด็ก เพราะฉะนั้นการแต่งและสร้างหนังสือควรอยู่ในกระทรวงธรรมการ⁹

อย่างไรก็ตาม ในการที่จะพิจารณาว่าคุณสมบัติของพลเมืองที่รัฐต้องการมีลักษณะเช่นไรนั้นจะต้องพิจารณาลักษณะการศึกษาเป็นสำคัญด้วย เพราะหลักสูตร (Curriculum) คือโครงการเตรียมเด็กและเยาวชนให้เป็นสมาชิกที่มีประสิทธิภาพในการเข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ของสังคมภายในขอบเขตวัฒนธรรมของสังคมนั้น ๆ¹⁰ ส่วนแบบเรียนนั้นนับว่าเป็น "สื่อ" ที่รัฐได้เลือกสรรเนื้อหาสาระมาglomเกลอาปลุกฝังพลเมืองเพื่อให้บรรลุเป้าหมายของหลักสูตรหรือมีคุณสมบัติดังที่รัฐต้องการ

เมื่อพิจารณาการศึกษาที่รัฐใช้glomเกลอาทางการเมืองในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กระบวนการglomเกลอาทางการเมืองโดยการศึกษาที่เป็นระบบชัดเจนเริ่มในปี พ.ศ. 2438 กล่าวคือ มีการจัดระบบการเรียนการสอนอันได้แก่หลักสูตรพุทธศักราช 2438 ซึ่งได้มีการจัดแบ่งระดับชั้นประโยคออกอย่างชัดเจนและต่อเนื่องกันไป นอกจากนี้ยังมีการบรรจุเอาวิชาการใหม่ ๆ นอกเหนือไปจากวิชาภาษาไทยและเลขวิธี (การอ่าน-การเขียน และเลข) โดยเฉพาะวิชาพงศาวดาร ภูมิศาสตร์ และพงศาวดารของชาติไทย ต่อมาได้เพิ่มวิชาจรรยา ซึ่งนับได้ว่าเป็นการglomเกลอาทางการเมืองให้เด็กอย่างค่อนข้างเป็นระบบและค่อนข้างมีความสมบูรณ์ในตัว วิชาที่บรรจุใหม่นี้ล้วนเป็นวิชาที่มีจุดมุ่งหมายในการสร้างพลเมืองดีของรัฐทั้งสิ้น ดังที่ สุมินทร์ จุฑาทอง ใ้วิเคราะห์ไว้ว่า

⁹ รายงานการประชุมข้าหลวงเทศาภิบาล ร.ศ. 129 อ้างถึงใน วิทย์ วิกตเวทย์, ปรัชญาการศึกษาไทย พ.ศ. 2411-2475, หน้า 30.

¹⁰ ภิญโญ สาร, การศึกษา : ปัญหาที่รอคนแก้, หน้า 191.

เนื้อหาของแบบเรียนหลวงในช่วงเวลานี้ อาจกล่าวได้ว่ามีจุดมุ่งหมายเพื่อ
 ฝึก ป้อน และปลูกฝังความรู้, ความคิด, ความเชื่อและค่านิยมทางการ เมืองให้กับ
 ผู้เรียน ไม่ว่าจะเป็นการส่งผ่านความคิดเกี่ยวกับรัฐประชาชาติซึ่งเป็นการทอข่าย
 ให้เกิดสำนึกในความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันและความผูกพันกันระหว่างประชาชน
 ภายในชาติ การชี้ให้เห็นความเกี่ยวพันระหว่างมนุษย์กับสังคม และระหว่างสังคม
 กับสังคม การชี้ให้เห็นความสำคัญและความจำเป็นของมีรัฐบาลและการปกครอง
 บ้านเมือง การชี้ให้เห็นถึงความสูงส่งและคุณประโยชน์ของอำนาจรัฐที่มุ่งจะปก
 ปองและให้ความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินของประชาชนผู้อยู่ใต้อุปการ การ
 ชี้ให้เห็นถึงภาระหน้าที่ของพลเมืองที่จะต้องเคารพกฎหมายและคำสั่งของรัฐบาล
 การทอข่ายให้เกิดความรักความหวงแหน และการคิดที่จะทำประโยชน์เพื่อชาติ
 บ้านเมือง การปกครองภายในประเทศทั้งในส่วนกลางและส่วนภูมิภาค การชี้ให้
 เห็นถึงความสูงส่งและความอยู่เหนือของสถาบันกษัตริย์ ในฐานะของการเป็น
 ศูนย์รวมแห่งอำนาจทางการเมืองการปกครอง รวมตลอดจนถึงการชี้ให้เห็น
 นักเรียนเป็นผู้มีความสำคัญในพระมหากษัตริย์คุณขององค์พระบาทสมเด็จพระเจ้า
 อยู่หัว และพร้อมที่จะเป็นผูจงรักภักดีต่อเบื้องพระยุคลบาทขององค์พระมหากษัตริย์¹¹

ต่อมาเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองปีพุทธศักราช 2475 สาเหตุหนึ่งก็
 เนื่องจากนักเรียนที่ไปศึกษาต่างประเทศ นักเรียนเหล่านี้ได้รับการวางรากฐาน
 มาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 ที่จะช่วยบ้านเมืองในการปฏิรูปประเทศโดยตนเองเรียนหลวง
 และทุนของกระทรวงต่าง ๆ นักเรียนเหล่านี้ได้กลายเป็นพลังสำคัญในการเปลี่ยนแปลง
 การปกครอง¹²

ภายหลังที่คณะราษฎรยึดอำนาจทางการเมืองเพื่อเปลี่ยนแปลงการปกครอง
 มาเป็นระบอบประชาธิปไตย คณะราษฎรก็ได้ประกาศให้ความสำคัญแก่การศึกษาทั้งใน
 ฐานะที่เป็นอุดมการณ์และเป็นกลไกที่จะนำไปสู่ความเป็นประชาธิปไตย กล่าวคือ
 จากประกาศของคณะราษฎรฉบับที่ 1 ได้กำหนดหลักการสำคัญไว้เป็นเป้าหมายในการ

¹¹ สุมินทร์ จุฑาทงกูร, "การกล่อมเกล้าทางการเมืองโดยใช้แบบเรียนหลวง
 เป็นสื่อในสมัยรัชกาลที่ 5" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาการปกครอง,
 บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2529), หน้า 193-194.

¹² ประยูร ภมรมนตรี, ชีวิต 5 แผ่นดินของข้าพเจ้า (กรุงเทพมหานคร :
 สำนักพิมพ์บรรณกิจ, 2518), หน้า 104-107.

บริหารประเทศ 6 ประการด้วยกัน หนึ่งในหลัก 6 ประการนั้น ได้บรรจุการศึกษาว่า จะต้องให้การศึกษแก่ราษฎรอย่างเต็มที่ นอกจากนี้ในพระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองสยามชั่วคราว พุทธศักราช 2475 และรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม พุทธศักราช 2475 ก็ได้กำหนดเงื่อนไขเกี่ยวกับการปกครองตามระบอบประชาธิปไตยที่สมบูรณ์แบบกับการศึกษาของประชาชนไว้ว่า เมื่อประชาชนได้รับการศึกษาเกินครึ่งของจำนวนประชากรทั้งหมดหรืออย่างน้อยต้องไม่เกิน 10 ปี ประชาชนชาวไทยจะมีโอกาสเลือกผู้แทนราษฎรทั้งหมด สมาชิกประเภทที่ 2 (ประเภทแต่งตั้ง) จะไม่มีอีกต่อไป

เมื่อโครงสร้างและสาระสำคัญทางการเมืองการปกครองเปลี่ยนแปลงไป กล่าวคือ แต่เดิมในการปกครองระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช อำนาจอธิปไตยในการปกครองประเทศตกอยู่ในความรับผิดชอบของพระมหากษัตริย์ แต่ในระบอบประชาธิปไตยนี้ อำนาจอธิปไตยซึ่งหมายถึงอำนาจอสูงสุดในการปกครองคือถือหลักว่าอำนาจอธิปไตยมาจากราษฎร ราษฎรทุกคนมีสิทธิและหน้าที่เท่าเทียมกันตามบทบัญญัติในรัฐธรรมนูญ ดังนั้นเนื้อหาสาระในการศึกษาที่จะกล่อมเกลาพลเมืองก็จะต้องเปลี่ยนแปลงไปด้วย รัฐบาลจึงได้ตั้งคณะกรรมการการศึกษาชั้นชุดหนึ่งเพื่อวางแผนการศึกษาชาติ พุทธศักราช 2475 และได้ปรับปรุงใหม่คือ แผนการศึกษาชาติ พุทธศักราช 2479 ซึ่งแผนการศึกษาชาติฉบับนี้ได้กำหนดหลักการจัดการศึกษาให้สอดคล้องกับระบอบการปกครองไว้ว่า "รัฐมีความมุ่งหมายที่จะให้พลเมืองทุกคนได้รับการศึกษาเพื่อทำหน้าที่พลเมืองตามระบอบรัฐธรรมนูญได้โดยเต็มที่"¹³

แผนการศึกษาชาติฉบับนี้ได้มีการเปลี่ยนแปลงหลักสูตรใหม่ คือ หลักสูตร พุทธศักราช 2480 หลักสูตรแบบเรียนสังคมศึกษาจึงได้เปลี่ยนแปลงไปเนื่องจาก รัฐบาลมีความต้องการให้นักเรียนเข้าใจระบอบการปกครองใหม่ วิชาบรรยายต้องขยายไปเป็นหน้าที่พลเมืองและศีลธรรม ภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ ยังคงมีอยู่ตามเดิม

¹³กระทรวงศึกษาธิการ, ความเป็นมาของแผนการศึกษาชาติ (พระนคร : โรงพิมพ์มงคลการพิมพ์, 2504), หน้า 116.

แต่ในชั้นประถมยังคงเรียกว่า ความรู้เรื่องเมืองไทย¹⁴ เมื่อพิจารณาเนื้อหาแบบเรียน
สังคมศึกษาในระยะเวลานี้จะสะท้อนให้เห็นถึงสิ่งที่รัฐต้องการถ่ายทอดปลูกฝังความรู้
ความเข้าใจเกี่ยวกับการปกครองในระบบใหม่ ก็จะได้เห็นได้จากแบบเรียนสังคมศึกษา
ในระดับประถมศึกษาซึ่งเป็นระดับการศึกษาที่เป็นเงื่อนไขของการใช้สิทธิประชาชนเลือก
ผู้แทนราษฎร ได้โดยตรง ดังนี้

หนังสือแบบสอนอ่านหน้าที่ราษฎร เล่ม 1 (ชั้นประถมศึกษาปีที่ 3) แบบสอน
อ่านหน้าที่ราษฎร เล่ม 2 (ชั้นประถมศึกษาปีที่ 4) ของนายโสภณ ปาลบุตร และ
หนังสือเรื่องการปกครองสยาม ของพระยาประมวลวิชาพูล หนังสือทั้ง 3 เล่ม พยายาม
อธิบายให้นักเรียนเข้าใจว่า องค์อธิปัตย์เก่าคือกษัตริย์นั้นไม่มีอำนาจที่แท้จริงทางการ
เมืองการปกครองต่อไปอีกแล้ว อำนาจรัฐได้ย้ายศูนย์กลางอยู่ที่รัฐธรรมนูญ อันเป็นแบบแผน
การปกครองประเทศ เป็นกฎหมายสูงสุดที่ทุกคนรวมทั้งพระมหากษัตริย์ก็ต้องยึดถือ
ปฏิบัติ รัฐธรรมนูญจึงเป็นสิ่งอันควรแก่สักการะ ควบคู่กับการอธิบายความคิดเรื่อง
อำนาจอธิปไตยตามรัฐธรรมนูญ แบบเรียนได้อธิบายความหมายของประชาธิปไตยว่า การ
ปกครองในระบบนี้ ราษฎรมีสิทธิที่จะปกครองตนเอง สิทธิในการปกครองตนเองมีหลาย
ระดับตั้งแต่หมู่บ้านขึ้นมาจนถึงระดับประเทศ โดยการใช่วิธีเลือกผู้แทนให้มาใช้สิทธิ
แทนตน เพราะประเทศมีพลเมืองมาก ทุกคนไม่สามารถเข้าไปใช้สิทธิทำการปกครอง
ประเทศโดยตรง¹⁵ สำหรับพฤติกรรมราษฎรที่รัฐพึงประสงค์นั้น แบบเรียนสอนอ่าน
จรรยา(หนังสือศีลธรรม) ได้มุ่งสอนให้นักเรียนเป็นคนดีตามแนวศาสนา รู้จักเคารพ
ผู้ใหญ่ ให้เป็นสุภาพชน เป็นคนซื่อตรง มีใจดี ประหยัด กตัญญูกตเวที คือให้เป็นคน
ว่านอนสอนง่าย ให้ความสามัคคี ไม่มีความทะเยอทะยานอยากได้ แบบเรียนดังกล่าว
มิได้บรรจุเรื่องพุทธศาสนาโดยตรงเพราะหลักความเสมอภาค เสรีภาพในการนับถือ
ศาสนาตามระบอบประชาธิปไตยนั่นเอง¹⁶

¹⁴กระทรวงศึกษาธิการ, ความเป็นมาของแบบเรียนไทย (พระนคร :
จงเจริญการพิมพ์, 2520), หน้า 162-163.

¹⁵กระทรวงศึกษาธิการ, หน้าที่ราษฎร เล่ม 1 (พระนคร : โรงเรียน
ช่างพิมพ์วิศัลสังเวช, 2480), หน้า 48.

¹⁶กระทรวงศึกษาธิการ, ความเป็นมาของแบบเรียนไทย, หน้า 152-163.

ต่อมาปัญหาความขัดแย้งทางการเมืองที่เกิดขึ้นระหว่างกลุ่มขุนนางเก่าและพวกนิยมเจ้ากับคณะราษฎรมีผลทำให้รัฐบาลชาตินิยมภาพและความชอบธรรมทางการเมือง ทำให้คณะราษฎรฝ่ายพลเรือนต้องพึ่งพิงคณะราษฎรฝ่ายทหาร โดยมีจอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นแกนนำเพื่อปราบปรามกลุ่มค้อค่าน และทำให้จอมพล ป. พิบูลสงคราม ก้าวขึ้นสู่ตำแหน่งนายกรัฐมนตรี จอมพล ป. ได้ขึ้นนโยบายสร้างชาติ โดยมีแนวคิดเชิดผู้นำ ลัทธินิยมทหาร และความรู้รักสามัคคีนิยม รัฐบาลได้ใช้กลไกหลาย ๆ อย่างของรัฐเพื่อปลุกเร้าให้พลเมืองเห็นชอบและปฏิบัติตาม รวมทั้งกิจการการศึกษา รัฐบาลได้ดำเนินการจัดการศึกษาให้มีส่วนส่งเสริมนโยบายสร้างชาติ เช่น การจัดกิจกรรมยุวชนทหารในโรงเรียนต่าง ๆ การจัดการศึกษาผู้ใหญ่ ตลอดจนการจัดการเรียนการสอนเพื่อสนองตอบในเรื่องวัฒนธรรมของชาติโดยตรง คือ โรงเรียนศิลปากร¹⁷

ประการสำคัญก็คือ ในส่วนของหลักสูตรแบบเรียนที่รัฐใช้กล่อมเกลาพลเมืองทั่วประเทศ รัฐได้ดำเนินการปรับปรุงเนื้อหาของแบบเรียนบางส่วน ดังจะเห็นจากคำบรรยายของรัฐมนตรีในการประชุมศึกษาธิการจังหวัด กล่าวว่

เราจะถือว่าหลักสูตรของเราที่ทำมาแล้ว ดีแล้วเสมอไปนั้นย่อมไม่ได้ จำต้องเปลี่ยนแปลงให้ทันกับความเจริญและเหตุการณ์อื่น ๆ ที่เปลี่ยนแปลงไป เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงหลักสูตรก็ต้องเปลี่ยนแปลงหนังสือแบบเรียนบ้าง . . . แต่กระนั้นก็ดี การเปลี่ยนแปลงทำรานั้นจะเปลี่ยนแปลงมากนักไม่ได้ ของคอย ๆ ทำไปตามควรแก่หลักสูตร สิ่งสำคัญก็คือเรื่องวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ของชาติไทย¹⁸

¹⁷ปรศันย์ เกษะบุตร, "การจัดการศึกษาผู้ใหญ่กับนโยบายสร้างชาติของรัฐบาล จอมพล ป. พิบูลสงคราม ในช่วงปี พ.ศ. 2481-2487" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท มหาวิทยาลัย ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530), หน้า 28.

¹⁸การประชุมศึกษาธิการจังหวัด (คำบรรยายของรัฐมนตรีและกรมต่าง ๆ) อ้างถึงใน ปรศันย์ เกษะบุตร, "การจัดการศึกษาผู้ใหญ่กับนโยบายสร้างชาติของรัฐบาล จอมพล ป. พิบูลสงคราม", หน้า 33.

การปฏิบัติจริงที่มีผลต่อหลักสูตรการศึกษาก็คือ ในแบบเรียนหน้าที่ราษฎรได้ มีการเพิ่มเติมเนื้อหาเรื่องรัฐธรรมนูญ มีการเน้นว่า หน้าที่ของพลเมืองดีนั้นต้องเชื่อฟัง และปฏิบัติตามคำสั่งของรัฐบาล การไม่ปฏิบัติตามรัฐธรรมนูญถือว่าเป็นพลเมืองเลว¹⁹

จึงเห็นได้ว่า นโยบายทางการเมืองกับการศึกษาของไทยมีความสัมพันธ์กันเสมอมา เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองที่สำคัญ ๆ ก็จะมีผลกระทบต่อการศึกษาด้วย โดยเฉพาะแบบเรียนสังคมศึกษาซึ่งเป็นสื่อสำคัญที่รัฐบาลใช้ในการกล่อมเกลாதองการเมืองให้กับพลเมืองของประเทศ

ที่มาของปัญหา

เมื่อ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ทำการปฏิวัติในวันที่ 20 ตุลาคม พ.ศ. 2501 โดยมีเหตุผลในการกระทำครั้งนี้ว่า เป็นเพราะปัญหาทางการเมืองภายในและภายนอก ซึ่งจะมีผลต่อความมั่นคงของประเทศชาติ ในฐานะที่ตนเป็นผู้นำคณะทหารที่ทำการรัฐประหารยึดอำนาจจากรัฐบาลที่มาจาก "การเลือกตั้งสกปรก" จึงมีความจำเป็นต้องอย่างยิ่งที่ต้องรับผิดชอบในการแก้ไขสถานการณ์ดังกล่าว จึงได้ทำการปฏิวัติเพื่อแสวงหาหนทางสร้างเสถียรภาพให้เกิดขึ้น²⁰ ซึ่งจะเป็นรากฐานสำคัญในการเริ่มต้น "ชีวิตใหม่ของชาติ" โดยมีแผนการที่จะยึดถือเป็นแนวทางยาวต่อไป²¹ ในการดำเนินนโยบายดังกล่าว รัฐบาลมีความเห็นว่าจะต้องสร้างความมั่นคงทางการเมืองให้บังเกิดขึ้นเป็นเงื่อนไขสำคัญในประการแรก ดังจะเห็นได้จากกรณีที่จอมพลสฤษดิ์

¹⁹ปรีคินีย์ เกศบุตร, "การจัดการศึกษาผู้ใหญ่กับนโยบายสร้างชาติของรัฐบาล จอมพล ป. พิบูลสงคราม", หน้า 34.

²⁰ประกาศคณะปฏิวัติ ฉบับที่ 4 ลงวันที่ 20 ตุลาคม 2501.

²¹จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์, "คำปราศรัยในวันครบรอบปีที่ 2 แห่งการปฏิวัติ" ใน ประมวลสุนทรพจน์ของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ พ.ศ. 2502-2504 คณะรัฐมนตรี จัดพิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ อาทณา จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ (พระนคร : โรงพิมพ์สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, 2507), หน้า 239.

ได้สร้างและปรับเปลี่ยนกลไกของรัฐในค่านต่าง ๆ เพื่อให้รัฐบาลมีอำนาจมั่นคงในการบริหารประเทศ ซึ่งจะส่งผลให้แผนการต่าง ๆ ของรัฐบาลดำเนินไปได้ด้วยดี

ในขณะที่เกี่ยวกับการชี้แจงถึงเจตนารมณ์และแนวปฏิบัติของรัฐบาลให้ประชาชนเข้าใจ เชื่อฟัง และปฏิบัติตามที่รัฐบาลต้องการก็เป็นสิ่งจำเป็นที่รัฐบาลต้องกระทำด้วย²² ในการนี้รัฐบาลได้กระทำโดยผ่านวิธีการหลายอย่าง รวมทั้งการจัดการศึกษาให้กับประชาชน โดยเฉพาะในส่วนของแบบเรียนสังคมศึกษาซึ่งเป็น "สื่อ" ที่สำคัญอย่างหนึ่งของการกำหนดหลักสูตรการศึกษาที่จะใช้กล่อมเกลาประชาชนให้เป็นพลเมืองดีในการปกครองของรัฐ

จึงเป็นประเด็นที่น่าสนใจว่า รัฐบาลได้ปลูกฝังความรู้ ค่านิยม และแนวปฏิบัติอะไรลงไปในรูปแบบเรียนดังกล่าว เพื่อใช้เป็นสื่อในการกล่อมเกลาทางการเมืองกับพลเมืองในชาติอื่นจะก่อให้เกิดความมั่นคงของสถาบันสำคัญของการเมือง ซึ่งประกอบด้วย ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์²³

วัตถุประสงค์ในการวิจัย

1. เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างการเมืองกับการศึกษาของชาติในสมัยรัฐบาล จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ซึ่งจะสะท้อนให้เห็นว่ารัฐบาลได้ดำเนินการกล่อมเกลาทางการเมืองให้แก่พลเมืองโดยผ่านแบบเรียนสังคมศึกษา

2. เพื่อศึกษาเนื้อหาสาระแบบเรียนสังคมศึกษาที่รัฐบาลนำมาใช้เป็นสื่อในการกล่อมเกลาทางการเมือง อันจะมีผลต่อความมั่นคงของสถาบันชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์

ขอบเขตการวิจัย

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ต้องการศึกษาในส่วนของแบบเรียนสังคมศึกษา ว่ารัฐบาลได้ปลูกฝังความรู้ ค่านิยมและแนวปฏิบัติประการใดแก่พลเมือง และการดำเนินการ

²²สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี ที่ น.ว.6/2503 เรื่อง การโฆษณา ฎหมายที่ออกบังคับใช้ ลงวันที่ 8 มกราคม 2503.

²³ประมวลสุนทรพจน์ของ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ พ.ศ. 2502-2504, หน้า 213.

ดังกล่าวมีส่วนส่งเสริมให้เกิดความมั่นคงของสถาบันชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์
อย่างไร ส่วนประเด็นที่ว่าผู้ที่ได้รับการปลูกฝังจะเข้าใจอย่างไร และเมื่อได้รับการ
ปลูกฝังแล้วจะมีผลประการใดนั้น มิได้อยู่ในขอบเขตของการวิจัยในชั้นนี้

ข้อมูลที่จะใช้ในการวิจัยคือ หลักสูตรแบบเรียนสังคมศึกษาในระดับประถมศึกษา
และมีธยมศึกษาตอนต้นสายสามัญ ค่ายเหตุผลที่ว่า

1. การศึกษาในระดับประถมศึกษาและมีธยมศึกษาตอนต้นสายสามัญเป็น
ระดับการศึกษาที่รัฐได้กำหนดไว้ในการวางแผนการและโครงการการศึกษาให้สอดคล้อง
กับการเมือง
2. หลักสูตรสังคมศึกษามีจุดมุ่งหมายที่เด่นชัดในการที่จะจัดประสบการณ์
และกิจกรรมให้เด็กมีความรู้ ทักษะและทัศนคติอันพึงปรารถนาในสังคม ซึ่งนับว่าเป็น
การกล่อมเกลาทางการเมืองประการหนึ่ง

วิธีการค้นคว้าและดำเนินการวิจัย

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ศึกษาโดยใช้แนววิเคราะห์ทางประวัติศาสตร์ (Historical
Approach) และนำเสนอในรูปของการพรรณนาวิเคราะห์ (Analytical
Description) โดยใช้ข้อมูลเอกสารที่ยังไม่ได้ตีพิมพ์และตีพิมพ์แล้ว ข้อมูล
ส่วนใหญ่ในการทำวิทยานิพนธ์ค้นคว้าจากกองจดหมายเหตุแห่งชาติ ห้องหนังสือ
แบบเรียนของกรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ แผนกเก็บสำเนางานปลัดกระทรวง
ศึกษาธิการ และห้องสมุดต่าง ๆ

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

ทำให้ทราบถึงความสัมพันธ์ทางการเมืองและการศึกษาในสมัยรัฐบาล
จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเนื้อหาสาระของแบบเรียนสังคมศึกษาที่
รัฐบาลใช้เป็นสื่อในการกล่อมเกลาทางการเมืองให้แก่พลเมืองโดยมีจุดมุ่งหมาย
สร้างความมั่นคงของสถาบันชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ อันจะนำไปสู่ความเข้าใจ
วัฒนธรรมทางการเมืองในสังคมไทยได้